

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA BOSANSKI, HRVATSKI I SRPSKI JEZIK

ZAVRŠNI RAD

Korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku

Mentor:

prof. dr. Ismail Palić

Studentica:

Ajla Bešlija

Decembar, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF BOSNIAN, CROATIAN AND SERBIAN LANGUAGE

FINAL MASTER'S THESIS

Complex sentences with a correlative subordinated clause in the Bosnian language

Mentor:

Full Professor Ismail Palić, Ph.D.

Student:

Ajla Bešlija

December, 2024.

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Ajla Bešlija
Indeks br. 3871/2022, redovna studentica

Korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku

Završni diplomski rad

Predmet: Sintaksa
Mentor: prof. dr. Ismail Palić

Sarajevo, 2024.

University of Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of Bosnian, Croatian and Serbian Language

Ajla Bešlija

Index number 3871/2022, regular student

Complex sentences with a correlative subordinated clause in the Bosnian language

Final master's thesis

Subject: Syntax

Mentor: Full Professor Ismail Palić, Ph.D.

Sarajevo, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	8
2. Historijat istraživanja korelacijskih zavisnosloženih rečenica u južnoj slavistici.....	9
3. Teorijsko-metodološki pristup korelacijskim zavisnosloženim rečenicama u bosanskom jeziku	13
4. Vrste i obilježja korelativa	17
5. Korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku	20
5.1. Korelacijske klauze supstitucijskog tipa u bosanskom jeziku	23
5.1.1. Supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze.....	24
5. 1. 1. 1. Postmodifikacijsko-dopunske klauze.....	25
5. 1. 1. 2. Postmodifikacijsko-adverbijalne klauze.....	26
5.1.2. Supstitucijske vezničke korelacijske klauze	31
5.2. Korelacijske klauze nesupstitucijskog tipa.....	34
7. Zaključak.....	36
8. Izvori.....	38
9. Literatura.....	40

Sažetak

Predmet istraživanja rada jesu korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku. Iako su prisutne u sintaksi bosanskog jezika, korelacijske zavisnosložene rečenice nisu posebno istražene i opisane. Stoga, cilj istraživanja jeste pokušaj da se na osnovu postojećih spoznaja dostupnih u literaturi i izvorima pronađu, izdvoje i temeljno opišu takve konstrukcije. Pregled historijata problema kroz literaturu u funkciji je realizacije tog cilja. Istraživanje nastoji doći do relevantnih primjera korelacijskih zavisnosloženih rečenica uz odgovarajuće komentare i objašnjenja uvjeta pod kojima se javljaju. U skladu s navedenom tematikom koja obuhvata teorijsku deskripciju i analizu korelacijskih zavisnosloženih rečenica, poglavlja nastoje obuhvatiti i šire naučne pristupe korelativima u bosanskom jeziku. Na temelju relevantne literature kojoj se pristupilo prilikom istraživanja te korištenjem odgovarajućih naučnih metoda, kao što su metoda indukcije, deskriptivna te korpusna metoda, došlo se do naučne analize korelacijskih zavisnosloženih rečenica. Polazeći od lingvističkih te posebno sintaksičkih pristupa korelativima, analiza je odredila i položaj korelacijskih klauza unutar zavisnosloženih rečenica prema *Gramatici bosanskoga jezika* (2000). Naime, korelacijske klauze supstitucijskog tipa prema Belaju i Tanackoviću Faletaru (2020: 311) pripadaju relativnim klauzama koje oni dalje dijele na korelacijske klauze supstitucijskog tipa i na korelacijske klauze nesupstitucijskog tipa. Oba tipa klauza mogu biti ne-vezničke i vezničke shodno kataforičko-anaforičkom odnosu, o čemu će biti govora u nastavku. Potrebno je spomenuti i to da se supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze mogu podijeliti na postmodifikacijsko-adverbijalne i postmodifikacijsko-dopunske klauze. Na temelju analize primjera iz tekstova književnoumjetničkog stila dostupnih u Oslo-korpusu nastojala se utvrditi njihova zastupljenost u bosanskom jeziku.

Ključne riječi: *korelacijske zavisnosložene rečenice, korelacija, sintaksa, korelativi, adverbijalne dopune, supstitucija, veznička sredstva*

Abstract

The subject of this research paper is correlational dependent clauses in the Bosnian language. Although they are present in the syntax of Bosnian, correlational dependent clauses have not been thoroughly researched or described. Therefore, the aim of this study is to attempt to identify, isolate, and comprehensively describe such constructions based on existing knowledge available in literature and sources. An overview of the history of the problem through literature serves to achieve this goal. The research seeks to find relevant examples of correlational dependent clauses along with appropriate comments and explanations regarding the conditions under which they occur. In line with the mentioned theme, which encompasses the theoretical description and analysis of correlational dependent clauses in Bosnian, the chapters aim to include broader scientific approaches to correlatives in the Bosnian language. Based on the relevant literature consulted during the research and utilizing appropriate scientific methods such as the method of induction, descriptive method, and corpus method, a scientific analysis of correlational dependent clauses was conducted. Starting from linguistic and especially syntactic approaches to correlatives, the analysis determined the position of correlational clauses within dependent clauses according to the Grammar of the Bosnian Language (2000). Specifically, correlational dependent clauses belong to explicit dependent clauses with attributive clauses, that is, relative attributive clauses which Belaj and Tanacković Faletar (2020: 311) categorize into four groups: relative clauses in the narrow sense (postmodifying), adverbial clauses, supplementary-relative clauses, and correlational clauses. Correlational clauses are further divided into substitution-type correlational clauses and non-substitution-type correlational clauses. Both types of clauses, according to the presence of conjunctions within their structure, can be non-conjunctive and conjunctive. It is also important to mention that substitution non-conjunctive correlational clauses can be divided into postmodifying-adverbial and postmodifying-supplementary clauses. Based on the analysis of examples from literary texts available in the Oslo corpus, an attempt was made to determine their representation in the Bosnian language.

Key words: *sentence, dependent complex sentence, clause, relation, correlation, correlatives, correlolemmas*

1. Uvod

Korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku tema su ovog istraživanja. Naime, korelacijske zavisnosložene rečenice kao i njihova veznička sredstva predstavljaju jezički problem koji još uvijek nije opisan i istražen u potpunosti. Ove rečenice jedan su od interesantnijih jezičkih fenomena budući da u vezi s njima postoje podijeljena mišljenja i različita tumačenja. Stoga se kao jedan od nezaobilaznih zadataka u ovom radu nameće pregled historijata istraživanja ovog problema i usporedna analiza različitih pristupa njegovu rješenju. Osim toga, dat će se uvid i u terminološko određenje pojma *korelacija*, a u uvodnim poglavljima rada bit će predstavljeni lingvistički, a potom i usko određeni sintaksički pristupi korelaciji. Da bi se došlo do definicije i obilježja korelacijskih zavisnosloženih rečenica, poglavlja koja slijede nastojat će prvenstveno smjestiti ih u okvire zavisnosloženih rečenica. Razmatranje ima za cilj davanje uvida u teorijsko-metodološki pristup korelacijskim zavisnosloženim rečenicama. Pregled reprezentativnih primjera korelacijskih zavisnosloženih rečenica utemeljen je na pretraživanju baze podataka Oslo-korpusa¹. Analiza će obuhvatiti primjere rečenica iz književnoumjetničkog stila odnosno tekstova autorica i autora pisanih na bosanskom jeziku, a čija su djela objavljivana u periodu od 1990. do 1997. godine. Osim toga, cilj istraživanja jeste i određenje uvjeta pod kojima se korelacijske zavisnosložene rečenice javljaju kao i specificiranje njihovih obilježja. Samim time, nastojat će se napraviti razlika između onih rečenica koje jesu korelacijske te onih koje to nisu. Navedeni ciljevi nastoje se realizirati pomoću naučnoistraživačkih metoda koje obuhvataju metodu indukcije, deskriptivnu metodu te korpusnu metodu.

¹Oslo-korpus predstavlja korpus tekstova na bosanskom jeziku prikupljenih i objavljenih u okviru projekta Odsjeka za istočnoevropske i orijentalne studije i Laboratorije za obradu tekstova na Univerzitetu u Oslu. Enkodiran je pomoću programa IMS corpus workbench i sadrži preko milion i pet stotina hiljada riječi te obuhvata beletristiku, esejistiku, publicistiku i sl. Autori tekstova pisali su na bosanskom jeziku, a tekstovi iz korpusa objavljivani su u periodu od 1990. do 1997. godine te obuhvataju više od tri četvrtine knjiga u kojima su objavljivani. Više informacija o korpusu dostupno je na: <https://tekstlab.uio.no/Bosnian/Corpus.html>.

2. Historijat istraživanja korelacijskih zavisnosloženih rečenica u južnoj slavistici

Iako je teško precizno odrediti konkretnu godinu kada su počela istraživanja korelacijskih struktura, može se konstatirati da datiraju negdje od sredine 20. vijeka. Ekspanzija savremene lingvistike pospješila je razvoj generativne i funkcionalne gramatike i samim time omogućila pristup i razumijevanje korelacijskih struktura. Osim toga, na deskripciju korelacijskih zavisnosloženih rečenica značajno je utjecala i korpusna lingvistika. Utjecaj se ogleda ne samo u tome što je omogućen pristup bazama podataka koje pomažu u identifikaciji korelacijskih struktura već i u tome što korpusi tekstova omogućavaju njihov detaljan pristup i analizu, što dalje može dati uvid i u statističke podatke o frekvenciji upotrebe korelacijskih zavisnosloženih rečenica u bosanskom jeziku. Uprkos tome, korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku do danas su ostale pojava koja je nedovoljno istražena i opisana. Kada su u pitanju lingvistička tumačenja korelacije, potrebno je naglasiti da su ona raznolika. Lingvisti su nastojali pristupiti temeljito razlučivanju termina *relacija* i *korelacija*. Tako su se pojavili i autori koji su se bavili distinkcijom između relacije i korelacije, kako u lingvistici, tako i u prirodnim naukama.

Među autorima koji su dali svoj doprinos terminološkom razdvajanju korelacije od relacije izdvaja se Tošović (2006), prema kojem terminološko određenje korelacije u lingvistici zauzima šire okvire te uključuje, osim hrvatske i srpske, i njemačku leksikografiju, a potom rusku i englesku. Tošović (2006: 301) smatra da je korelacija „osnovni leksik kojim se izražava neki odnos“ te da „svaka jezička jedinica koja služi za označavanje bilo kojeg odnosa kao denotata ili signifikanta naziva se korelolema“. Tako je naglasio i da svaki jezik raspolaže određenim sistemom korelolema gdje se naročito izdvajaju *koreloforme* i *korelosintakseme*. Prvima se smatraju oblici koji služe za ekspliciranje gramatičkih veza, npr. relativne zamjenice *ko* i *što*, dok se sintaksičke jedinice s korelacijskom funkcijom, poput odnosnih rečenica, smatraju korelosintaksemama. Korelaciju vidi kao sistem koji obuhvata ne samo jezičke aspekte već i vanjezičke realije koje unutar korelacionih sistema funkcioniraju kao poveznice djelujući po principu povezivanja jednih s drugima; stoga, potrebno je naglasiti da Tošovićeva razumijevanje i tumačenje korelacije nema mnogo dodirnih tačaka sa sintaksičkom analizom korelacije kako ju razumijevaju ostali autori čija tumačenja slijede. Njegovo razmatranje u ovom radu navodi se u kontekstu terminološkog razdvajanja termina *relacija* i *korelacija*.

Jedan od prvih naučnih doprinosa do kojih je istraživanje korelacijskih zavisnosloženih

rečenica dovelo jeste rad Miloša Kovačevića „O složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom“ objavljen 1988. godine, u okviru kojeg se otvaraju brojna pitanja u vezi s relativnom rečenicom. Među tim brojnim pitanjima Kovačević izdvaja ključno: može li se uzrok obilježiti relativnom rečenicom, i ako može, kad, kako i zašto se obilježava baš njom? Korelacijama se detaljnije kasnije bavi Vukojević (1993) u tekstu pod naslovom „Korelative posljedične strukture s veznikom te“. Ovaj rad predstavlja početak obimnijeg istraživanja korelacijskih struktura, a analizom se nastoji odrediti sintaksički status veznika *te* u suodnosnim posljedičnim strukturama. Autor skreće pažnju na to da se ovaj veznik u dotadašnjim istraživanjima opisivao kao veznik sastavnih nezavisnosloženih rečenica te kao veznik posljedičnih zavisnosloženih rečenica, a da su iz tumačenja često izostavljani opisi ovog veznika kao korelativno-posljedičnog veznika. Upravo ova tumačenja Vukojević vidi kao motiv za promatranje suodnosne posljedične strukture u korelacijskim strukturama. Devedesetih godina prošlog stoljeća objavljeno je nekoliko knjiga u čijem središtu zanimanja su relativne rečenice. Među autorima koji su dali doprinos izučavanju relativne rečenice su Katičić (1994), Barić (1995) i Kordić (1995). Oni svoje doprinose istraživanju korelacijskih zavisnosloženih rečenica daju kroz studije o atributskim klauzama. Ova istraživanja pospješila su formiranje i oprečnih stavova u tumačenju korelativa. Ti stavovi tiču se konstrukcija s otvorenim pitanjem da li je riječ o rečenicama unutar kojih se korelacijska riječ smatra dijelom glavne klauze koja funkcionira kao upravna riječ subordinirane ili je riječ o tome da korelacijska riječ i vezno sredstvo u takvim slučajevima zajedno tvore složeni veznik. Upravo zbog toga pitanje korelacijskih struktura složeno je pitanje.

Krajem prošlog stoljeća veliki doprinos u izučavanju korelacijskih struktura dao je Pranjković (1999), koji korelacijske rečenice vidi kao posebnu vrstu zavisnosloženih rečenica „u kojima se pretpostavlja nazočnost suodnosne sastavnice sinsemantične naravi u ustrojstvu glavne rečenice“, što je pandan Vukojevićevom stavu (1993: 428) prema kojem se korelacijske složene strukture mogu odrediti kao „one u kojima se pretpostavlja suodnosna sastavnica sinsemantičke naravi u glavnoj klauzi, a kojom se signalizira njezina sintaktičko-semantička nedovršenost“, što se vidi i u primjeru *Leži tačno onoliko koliko mu je savjetovao profesor* (BHAM). Evidentno je da dio rečenice *onoliko* zahtijeva riječ *koliko* kao svoju sastavnicu. Rečenica gubi svoju gramatičnost ukoliko se sastavnica *koliko* izostavi, npr. **Leži tačno onoliko mu je savjetovao profesor*. Matas Ivanković (2002: 397) skreće pažnju na to da Pranjković (1999) problematizira i položaj tzv. suodnosne sastavnice te objašnjava da kada „suodnosna sastavnica dođe u kontaktni položaj s veznikom, prestaje funkcionirati kao determinator ili intenzifikator, gubi svoj naglasak te vrlo lako može srasti s veznikom i

interpretirati se kao jedinstveno vezno sredstvo ili kao složeni veznički izraz“. Korelaciju kao pojavu te njeno određenje na sintaksičkom nivou Pranjković (2001: 38) vidi kao odnos između korelacijskih struktura pojašnjavajući „da je riječ o uzajamnom, ponajprije kataforičko-anaforičkom odnosu između zamjenjivačko-upućivačkih riječi (npr. *tako, takav, onaj, ovoliko, onoliko* i sl.) i odgovarajućih odnosnih i/ili upitnih zamjeničkih riječi ili veznika (*kako, kakav, koji, koliko, da, što* i sl.)“. S tim u skladu, za uzajamni odnos kataforičko-anaforičke prirode u bosanskom jeziku prisutne su korelacijske strukture kao što su *onaj koji, onaj što, onoliko koliko, takav kakav* i sl. Ono što je potrebno naglasiti u vezi s navedenim korelacijskim strukturama jeste da je korelacija između dijelova strukture (npr. *onaj* i *koji, onaj* i *što, onoliko* i *koliko*) evidentna, međutim da bi se utvrdio stepen korelacije, od velikog značaja je ukazivanje na postojanje distaktnosti i kontaktnosti korelacijskih komponenata unutar rečenica. Tako Pranjković (2001: 38) skreće pažnju na različite vrste korelacije, odnosno na jaču i slabiju. Raščlanjujući pitanje određenja korelacijskih struktura na sintaksičkom nivou, ističe da se u slučaju distaktnog položaja komponenata ostvaruje jača korelacija, što je vidljivo i na konstruiranom primjeru *Onaj nije najstariji Ihtarev sin, koji s ozbiljnošću i umjetnošću vodi poslove i zna tajne i svojstva trgovine*. S druge strane, u slučaju kontaktnog položaja komponenata, npr. *Nije to najstariji Ihtarev sin, onaj koji s ozbiljnošću i umjetnošću vodi poslove i zna tajne i svojstva trgovine* (INU) ostvaruje se slabija korelacija jer je u konstruiranom primjeru riječ o rečenici unutar koje se korelativ interpretira kao dio složenog vezničkog izraza. Kada su pitanju tumačenja u vezi sa stepenom korelacije koja se ostvaruje prema položaju konstituenata unutar korelacijskih struktura, svoj doprinos daje Palić referirajući se na Pranjkovića i ukazujući na značaj njegovih istraživanja distaktnosti i kontaktnosti korelacijskih konstituenata. Prema tome, u slučaju distaktnosti ostvaruje se jača korelacija (npr. *Ona je to učinila tako dobro da smo svi zadovoljni*), a u slučaju kontaktnog položaja (npr. *Ona je to učinila tako da smo svi zadovoljni*) korelacija je slabija jer je u drugom slučaju riječ o tzv. „prijelaznosti“ od glavne do zavisne klauze. Isto tako Palić (2010: 58) argumentira svoj stav i dodaje da je značajno načelno pitanje o tome „jesu li korelativna vezna sredstva samo subjunktori (tj. vezna sredstva zavisnih struktura) ili među njima ima i konektora (tj. veznih sredstava nezavisnih struktura)“. Na ovo pitanje osvrt slijedi u nastavku. Na koncu, knjiga koja u sebi sažima i analizira sve prethodno iznesene postulate o korelacijskim zavisnosloženim rečenicama jeste treći tom *Kognitivne gramatike* Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara objavljen 2020. godine gdje se posebno detaljno razmatra sintaksički položaj korelacijskih zavisnosloženih rečenica. Belaj i Tanacković Faletar temeljito pristupaju teorijskoj analizi ovih struktura uz poseban osvrt na terminološku

odrednicu korelacijskih zavisnosloženih klauza. Osim toga, predstavljaju vrste korelacijskih zavisnosloženih rečenica, imenuju ih, definiraju i naposljetku opisuju uz odgovarajuće primjere. Važno je spomenuti i to da se autori *Kognitivne gramatike* u svojoj knjizi referiraju i na naučne pristupe korelacijskim strukturama u tradicionalnim gramatikama i naučnim tekstovima te daju uvid u različita tumačenja proizišla iz tih pristupa tako što skreću pažnju na različite dimenzije problema korelacije. Upravo njihov pristup korelacijskim strukturama predstavlja polazište ovog rada, a stavovi o pitanju korelacijskih struktura ujedno su i stavovi koji su prihvaćeni u ovom radu i koji se nastoje argumentirati analizom koja slijedi u nastavku.

3. Teorijsko-metodološki pristup korelacijskim zavisnosloženim rečenicama u bosanskom jeziku

Istraživanje korelativa dovelo je do razvoja oprečnih stavova, a da bi se razumjelo zašto je problematika složena, potrebno je dati uvid u terminološka određenja korelativa i korelacijskih zavisnosloženih rečenica.

Naime, Pranjković (2001: 38) smatra da se korelativnim sredstvima mogu smatrati ona sredstva među kojima postoji kataforičko-anaforički odnos između riječi zamjeničkog i upućivačkog karaktera odnosno zamjenjivačko-upućivačke riječi (*tako, takav, onaj, ovoliko, onoliko i sl.*) koje su vrlo često i sastavni dijelovi složenih veznika (*tako kako, onoliko koliko*). Kordić (1993: 151–166) na temelju svog istraživanja koje u fokusu ima relativnu rečenicu u hrvatskom jeziku korelative imenuje kao *atributne korelative* među kojima izdvaja *onaj, ovaj, taj, takav, onakav, svi, svaki* i sl. Definira ih kao *znak koji upućuje na to da će „odnosna rečenica što zavisi od njih i od imenice uz koju oni stoje kao atributi biti restriktivna“*. Jedan od primjera kojima Kordić nastoji potkrijepiti svoju analizu jeste *Ona gospoda koja žele prisustvovati kod izleta* (a ne i druga gospoda koja to ne žele), *neka se pravodobno prijave kod društvenog čuvara*. U vezi s prethodno navedenim, Katičić (1994: 66) pojašnjava da Kordić ne naglašava da se korelativom u ovom konkretnom primjeru smatra relativizator *koja* (*gospoda, koja*).

Pored terminološkog određenja korelativa, potrebno je uputiti i na tumačenja složenih rečenica s korelacijskom klauzom u literaturi. Među raspravama o pitanju da li je opravdano složene rečenice s korelacijskom klauzom posmatrati kao složene rečenice s atributskom klauzom treba izdvojiti naučna istraživanja autora *Gramatike srpskohrvatskog jezika za strance*. Mrazović i Vukadinović (1990: 521) daju tumačenje uz primjer kao što je *Dopada mi se ova devojka koja ima crne oči*. U ovom primjeru riječ *koja* prema njihovom stavu uvodi zavisnu klauzu koja je atributske prirode. Isti stav slijedi Kordić (1995: 25) navodeći da u definicijama relativne rečenice najviše je navođeno njeno svojstvo da je *atributna zavisna rečenica*, s tim što stepen korelativnosti Kordić utvrđuje na osnovu restriktivnosti i nerestriktivnosti (npr. *Čekam onu ženu koja sutra dolazi* i *Čekam tvoju ženu, koja sutra dolazi*) te zaključuje da strukture izgledaju drugačije pojašnjavajući to na sljedeći način:

Restriktivna relativna rečenica zajedno s imenicom na koju se odnosi tvori jedinicu koja kao cjelina podliježe determinaciji. To znači da se na imenički pojam prvo

primjenjuje atribucija, potom determinacija i tek tada imenički pojam i njegova referencija bivaju potpuno određeni. Za razliku od restriktivne relativne rečenice, nerestriktivna ne tvori s imenicom na koju se odnosi cjelinu koja bi podlijegala determinaciji. Umjesto toga, na imenički pojam prvo se primjenjuje determinacija.
Kordić 1995: 27

Kordić (1995: 226) implicitno sugerira i to da se zamjenički prilozi upotrebljavaju korelativno upravo kao i zamjenice: *onaj-ko, ono-što, onaj-koji, onakav-kakav, onoliki-koliki, ondje-gdje, onamo-kamo, ko-taj, što-to, gdje-tu, kuda-tamo, kada-tada* itd. U primjerima *Koliko je draži u tome, zna samo onaj ko ga dočekuje s radošću i posti srcem* (BHNLJ); *Moram da radim i ono što neću* (FSP); *Nije to najstariji Ihtarev sin, onaj koji s ozbiljnošću i umjetnošću vodi poslove i zna tajne i svojstva trgovine* (INU); *Džafere, ostani onakav kakav jesi* (INU); *Ovdje nema velikih, svi smo onoliki koliki jesmo* (SV); *Nešto ga steže u prsima ondje gdje je duša* (BHAM) te *Silva se trže i naglo se okrenu onamo kamo je upirao Arslan-aga prstom* (MAH) to je i uočljivo. Svi navedeni primjeri ilustriraju korelacijske strukture koje stoje u kontaktnom položaju. U skladu s tim, proizlazi zaključak da ovi tipovi korelacijskih struktura na osnovu kataforičko-anaforičkog odnosa tvore korelaciju kontaktnog tipa. S druge strane, korelacijske strukture *ko-taj, što-to, gdje-tu, kuda-tamo, kada-tada* uočljive u okviru konstruiranih primjera **Ko** prvi stigne, **taj** otključava; **Što** smo čuli, **to** smo prenijeli; **Gdje** su oni bili, **tu** mi ne idemo; **Kuda** su oni prošli, **tamo** više nema ničega; **Kada** me vidiš, **tada** mi se javi, tvore korelaciju distaktnog tipa. Navedeni primjeri ostvarene korelacije distaktnog tipa razlikuju se od primjera korelacije kontaktnog tipa ne samo po tipu korelacije već i po statusu konstituenta koji tvore korelaciju. U slučaju korelacije kontaktnog tipa, npr. *onaj-ko, ono-što, onaj-koji, onakav-kakav, onoliki-koliki, ondje-gdje, onamo-kamo* i sl., korelacijske strukture čine složeni veznički izraz onda kada nema kataforičko-anaforičke uvjetovanosti. U vezi s tim, Pranjković (2001: 38) postavlja pitanje „kakva se sve sredstva mogu smatrati korelativnima te pretpostavlja li korelativnost distaktni ili kontaktni položaj takvih riječi“. Naime, korelativima se ne smatraju ona sredstva koja se, prema Pranjkoviću (2001: 39), redupliciraju, npr. *i...i, ni...ni, niti...niti, bilo...bilo, budi...budi* (arh.), npr. *To s Kinezima niti je imalo, niti može imati ikakve veze* (HIP). Razlog tome leži u činjenici da reduplicaciji nije svojstven kataforičko-anaforički suodnos koji se, uvjetno rečeno, može smatrati preduvjetom za realizaciju korelacijskih zavisnosloženih rečenica. Stoga, veznička sredstva poput navedenih Pranjković (2001: 39) smatra konjunktovima, s tim što posebnu

pažnju skreće na pojave konjunktora među korelacijskim vezničkim sredstvima kao što su *ne samo... nego /već/ i*.

Među korelativna ne bi išla ona vezna sredstva (složeni veznički izrazi) u kojima se javljaju punoznačne sastavnice (ali s uopštenim značenjem vremena, načina, poredbe, uzroka, pogodbe, namjere i sl.) uz obično semantički nediferencirane veznike (prije svega „da“ i „što“), npr. „u vrijeme kad“, „na način da“, „s obzirom na to da“, „bez obzira na to što“, „na osnovi toga što“, „s ciljem da“, „u namjeri da“, „usprkos tome što“, „u slučaju da“, „pod uvjetom da“, „iz razloga što“ itd. Pranjković (2001: 39–40)

Osim što nije riječ o kataforičko-anaforičkom odnosu, Pranjković (2001: 40) objašnjava da „takva sredstva ne pripadaju glavnoj surečenici, nego preciziraju i/ili konkretiziraju značenje veznika, pa onda i zavisne surečenice u odnosu na glavnu“. Navodeći primjer za relativnu rečenicu *To je onaj mladić koji puno priča* pojašnjava da zamjenica *onaj* određuje поближе imenicu *mladić* pa je preko nje zapravo u korelativnom odnosu s relativnom zamjenicom *koji*, a u rečenici *To je onaj koji puno priča* Pranjković pojašnjava da su korelativi zapravo u direktnom dodiru pa zajedno i služe kao svojevrsni veznik. Palić (2007: 162) također navodi da je „u slučaju kontaktnog položaja zamjeničkog i vezničkog dijela opravdano govoriti o vezničkim izrazima, i to naprosto zato što se zamjenička komponenta tu osjeća kao prijelazni element između osnovne i zavisne klauze, a takvoj je njegovoj naravi najbliža upravo služba veznika“. Belaj i Tanacković Faletar (2020: 361) uz Pranjkovića i Palića također zauzimaju taj stav objašnjavajući da u konstrukcijama s kontaktnim položajem treba govoriti o složenom vezniku kojeg obilježava distaktni položaj veznika i korelacijske riječi pa postaju samo dopunske i adverbijalne isto kao i kada je korelacijski element formalno izostavljen. Takve subjekatske i objekatske klauze bez antecedenta Kordić (1995: 211) naziva slobodnim relativnim klauzama, dok konstrukcije s formalnim antecedentom u kontaktnom položaju smatra atributskim.

Kad je riječ o razlikovanju supstitutivne vrijednosti vezivne riječi, Kovačević (1988: 46) objašnjava da se ono temelji na semantičkoj potklasifikaciji relativnih rečenica:

Ukoliko se, naime, vezivna riječ i supstantivni antecedent (dalje: antecedent) podudaraju u semantičkom opsegu, tj. ako vezivna riječ zahvata cio semantički opseg antecedenta, zavisna relativna klauza je apozitivna; ako se pak vezivna riječ i

antecedent ne podudaraju u semantičkom opsegu nego vezivna riječ zahvata samo dio semantičkog opsega antecedenta, relativna klauza je atributska. Kovačević (1988: 46)

Kontaktne položaje veznika i korelacijske riječi Kordić vidi kao obilježje atributske klauze, što Belaj i Tanacković Falter (2020: 362) objašnjavaju na sljedeći način:

(...) osim toga što korelacijska riječ u kontaktnome položaju premošćuje jaz između glavne i subordinirane klauze, mislimo da se unutar takvoga složenoga veznika može slobodno govoriti i o tome da demonstrativ dostiže još viši stupanj gramatikalizacije te funkcionira vrlo slično članu kao funkcionalnoj kategoriji u hrvatskome jeziku, točnije određenom članu, čiju funkciju vrše upravo nenaglašeni oblici demonstrativa, najčešće medijalni, determinirajući (usidrujući) bilo subjekt bilo objekt subordinirane klauze kodiran odnosnom zamjenicom ili pak priložni veznik ako je riječ o adverbijalnoj korelativnoj klauzi. Belaj, Tanacković Falter (2020: 362)

Kako je i u prethodnom poglavlju spomenuto, jedno od temeljnih pitanja koja se nameću u vezi s korelacijskim strukturama jeste da li su korelativna sredstva samo veznička sredstva zavisnih struktura ili među njima ima i vezničkih sredstava nezavisnih struktura. Naime, slijedeći stav Pranjkovića, Palića te Belaja i Tanackovića Faletara, u ovom radu korelacijske strukture unutar kojih konstituenti stoje u kontaktnom položaju tretirat će se kao dijelovi složenih vezničkih izraza.

4. Vrste i obilježja korelativa

Mrazović i Vukadinović (1990: 514) pod korelativom podrazumijevaju onaj element nadređene rečenice koji u toj rečenici stoji umjesto dopune razvijene u dopunsku klauzu. Shodno tome nastavljaju uz objašnjenje da „uz dopunske rečenice kao korelat javlja se pokazna zamenica *to* u onom padežu koji od nje zahteva upravni glagol nadređene rečenice, kod prepozicionalne dopune upotrebljava se obavezni nezamenjivi predlog + *to* u odgovarajućem padežu“. Slučaj kada se dopuna javlja bez korelativa jeste verbatimna dopuna u nadređenoj rečenici kako je u primjeru *Ne znam da li je gerla* (FSP) odnosno *Da li je gerla, (to) ne znam*. Dok se u prvoj rečenici uz verbatimnu formu umjesto dopune u akuzativu (*nešto znati*) javlja dopunska rečenica uvedena upitnom partikulom *da li*, u drugoj rečenici dopunska klauza javlja se ispred upravne, njoj nadređene. U tom slučaju, dakle, kada se dopunska klauza javlja ispred upravne, unutar upravne može se javiti korelativ *to*, koji stoji upravo umjesto prethodno spomenute dopune u akuzativu, s tim što je potrebno naglasiti da je on u tom slučaju semantički potpuno prazan, a samim time i neobavezan budući da predstavlja element koji je van konteksta i ima samo upućivačku funkciju odnosno upućuje na dopunsku klauzu. Upravo taj upućivački karakter predstavlja jedno od temeljnih obilježja korelativa jer na taj način oni sadrže apstraktno značenje i upućuju na nešto što im prethodi. Prema Mrazović i Vukadinović (1990: 514) korelativ je uvijek sastavni dio nadređene rečenice – ako se javi u podređenoj, dopunskoj, onda prestaje biti korelativ i postaje upravni element atributske klauze. To je vidljivo iz sljedećih primjera:

- *Samo mislim da je presudno bilo **to što** sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksistički* (FSP);
- ***Što** sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis, **to** je bilo presudno;*
- ***To što** sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis, bilo je presudno;*
- *Bilo je presudno **to što** sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis.*

U drugoj varijanti osnovne rečenice ***Što** sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis, **to** je bilo presudno* pokazna zamjenica *to* jeste korelativ jer se javlja u nadređenoj klauzi umjesto dopune u nominativu kao subjekt – *To⁽¹⁾ je*

bilo presudno⁽²⁾, dok u trećem primjeru *To što sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis*, *bilo je presudno* zamjenica *to* nema funkciju korelativa jer se javlja u podređenoj dopunskoj klauzi gdje zauzima mjesto upravnog elementa klauze s atributskom dopunom.

Upotreba pokazne zamjenice *to* u četvrtom primjeru *Bilo je presudno to što sam profesoru istorije filozofije dokazao da mu je jedan tekst u časopisu u suštini antimarksis* dvosmjernog je karaktera odnosno upućuje na postojanje dvaju značenja. Prvo nalaže da se zamjenica *to* može shvatiti kao korelativ pod uvjetom da je pridružena upravnoj klauzi. Međutim, ukoliko se zamjenica tumači kao sastavni dio podređene klauze, onda se radi o upravnoj riječi atributske klauze. To dovodi do zaključka da će se korelativ upotrijebiti u ovisnosti o upravnom glagolu nadređene klauze i pozicije dopunske klauze. Shodno tome, Mrazović i Vukadinović (1990: 515) razlikuju dvije vrste korelativa unutar rečenica – *obligatorne* i *fakultativne*. Njihovo javljanje obično biva uslovljeno različitim faktorima. Kada je riječ o obligatornim korelativima, njima se smatraju oni čija upotreba ovisi o upravnom glagolu nadređene rečenice i koji se javljaju u nadređenoj rečenici bez obzira na poziciju podređene. U bosanskom jeziku obligatorni korelativi ostvareni u spomenutim uvjetima vidljivi su u primjerima *Da li je ta predstava tačna zavisi i od toga kako ćemo odrediti mjesto srodstva i zajedničkog porijekla u definiranju etniciteta (SDŽN)*, odnosno *Mjesto srodstva i zajedničkog porijekla u definiranju etniciteta zavisi i od toga da li je ta predstava tačna*. Možemo isto tako navesti i primjer *Da li će to postići zavisi od toga šta ih njihovi roditelji i sredina u kojoj žive nauče da je ispravan način života (EVL)* kao i *Šta ih njihovi roditelji i sredina u kojoj žive nauče da je ispravan način života zavisi od toga da li će to postići*. S druge strane, razlikuju se i dvije vrste fakultativnih korelativa – prvi koji se mogu, ali ne moraju upotrijebiti bez obzira na mjesto dopunskih podređenih rečenica i drugi koji su uslovljeni pozicijom dopunske rečenice gdje ona mora stajati u poziciji ispred upravne. Primjer za prvi slučaj je *Enver misli o tome kako sutra mora da ide u poštu (FSP)*, odnosno *Enver misli (o tome) kako sutra mora da ide u poštu*. Kod fakultativnih korelativa koji se javljaju u spomenutim okolnostima specifično je to da rečenica ne postaje negramatična uprkos ispuštanju istih – *Kako sutra mora da ide u poštu, o tome Enver misli*. U drugom slučaju, kada je fakultativni korelativ uslovljen pozicijom dopunske rečenice, rečenica mora stajati ispred upravne kao u primjeru: *Nema dole nikakav Risto. – derao se drugi. – To vi mislite (KNI)*, odnosno *(To) vi mislite: nema dolje nikakav Risto*.

Kada su u pitanju svojstva korelativa, potrebno je naglasiti da oni svojstva i korelacijske vrijednosti poput kataforičko-anaforičkog suodnosa gube zbog stepena gramatikalizacije onda

kada ostvare kontakt sa subjunktorom, što je vidljivo i u primjeru *I **onda kada** to saznamo postupićemo isto kao i oni maloumnici koji se iskreno nadaju* (FSP).

5. Korelacijske zavisnosložene rečenice u bosanskom jeziku

Osnovnom sintaksičkom jedinicom u bosanskom jeziku smatra se rečenica koja ujedno i zauzima središnje mjesto u sintaksi. Po naravi gramatičkog odnosa koji se uspostavlja među klauzama unutar složene rečenice, Jahić, Halilović i Palić (2000: 407) razlikuju nezavisnosložene (koordinirane) i zavisnosložene (subordinirane) rečenice.

Složene rečenice u kojima klauze stoje u odnosu gramatičke zavisnosti nazivaju se zavisnosloženim rečenicama. Klauze u zavisnosloženoj rečenici postavljene su u takav odnos da jedna klauza postaje dijelom gramatičkog ustrojstva druge klauze tako što se s njom udružuje u jednu strukturnu, smisaonu i intonacijsku cjelinu.

Prema Siliću i Pranjkoviću (2005: 320) zavisnosložene rečenice po zastupljenosti vezničkih sredstava dijele se na eksplicitne i implicitne zavisnosložene rečenice. Oni korelacijske zavisnosložene rečenice smještaju u eksplicitne zavisnosložene rečenice koje se dijele s obzirom na narav vezničkih sredstava odnosno zastupa li vezničko sredstvo neku od sastavnica osnovne surečenice ili ne zastupa nijednu sastavnicu. Prvu skupinu eksplicitnih zavisnosloženih rečenica predstavljaju one rečenice u kojima veznička sredstva zastupaju (supstituiraju) neku od sastavnica (neki rečenični član) glavne rečenice. Pojašnjavajući to na primjeru *Jeste li dobili poziv koji smo vam poslali*, Silić i Pranjković zaključuju da vezničko sredstvo *koji* zastupa odnosno zamjenjuje sastavnicu (objekt) *poziv* iz glavne klauze i takve vrste rečenica nazivaju relativnim. Napominju i da takva veznička sredstva mogu zastupati i čitave klauze navodeći primjeri *Odlučili su prekinuti suradnju, što nam je jako žao*. Drugu skupinu eksplicitnih zavisnosloženih rečenica kod kojih veznička sredstva ne zastupaju nijednu sastavnicu glavne klauze niti glavnu klauzu u cjelini vide kao skupinu u kojoj vezničko sredstvo povezuje glavnu i zavisnu klauzu, npr. *Nisu došli jer nisu dobili poziv* ili *Recite im da nam je žao*.

Budući da implicitne zavisnosložene rečenice nisu predmet istraživanja, poglavlja koja slijede obuhvatit će samo eksplicitne zavisnosložene rečenice, a da bi se barem pregledno istražile složene rečenice s korelacijskim klauzama, fokus je potrebno staviti na relativne eksplicitno subordinirane klauze unutar kojih se korelacijske mogu odrediti kao posebna pojava.

Jahić, Halilović i Palić (2000: 441) smatraju da se „odnosne atributske klauze mogu uvrstiti po svim supstantivnim riječima (imenicama, imeničkim zamjenicama,

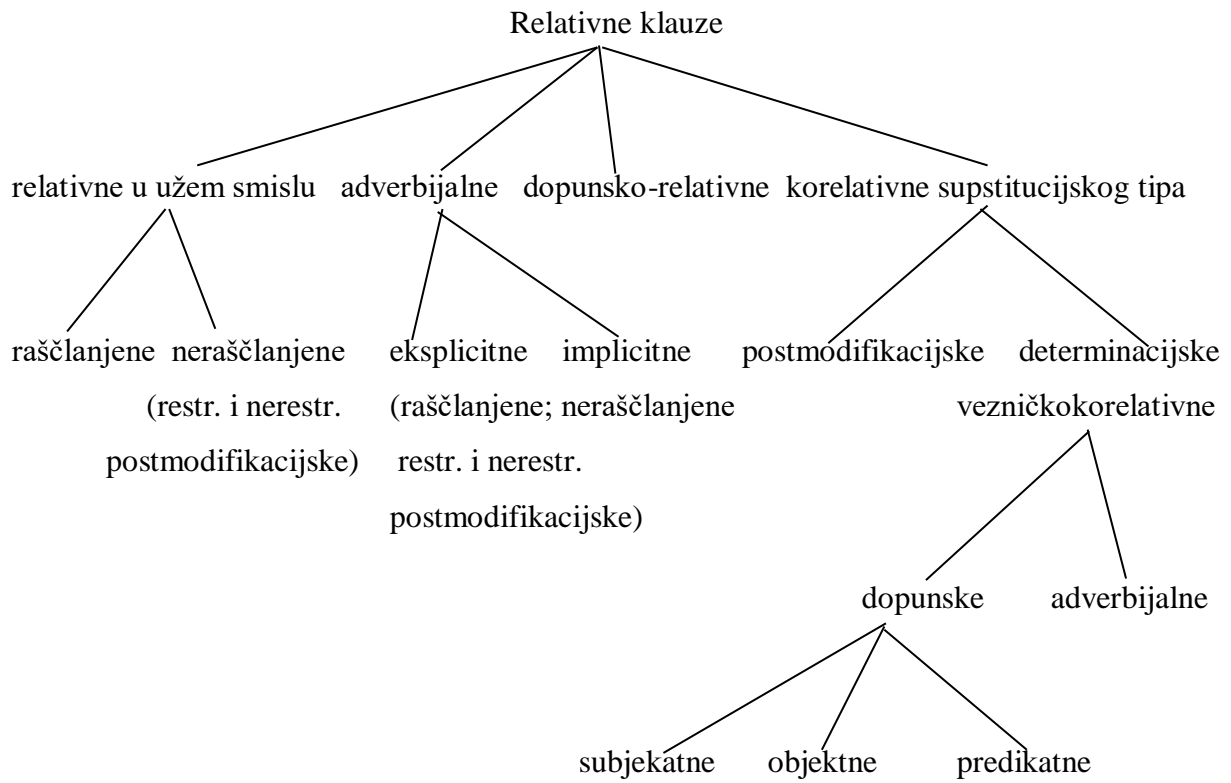
supstantiviziranim pridjevima i sl.) i za osnovnu se klauzu vežu odnosnim zamjenicama“. Primjeri takvih rečenica u bosanskom jeziku jesu *Gledao je u nepoznatu djevojku koja je stajala pored njih* (FSP) ili *Stajao je pod satom na glavnoj ulici i čekao, čekao pljusak i nekoga ko je trebalo da dođe* (FSP).

Odnosne atributske klauze u zavisnosloženoj rečenici za osnovnu klauzu mogu se vezati i prilozima – mjesnim, vremenskim i načinskim, ali tada upravna supstantivna riječ po kojoj se uvode mora biti imenica kojom se označava mjesto, vrijeme ili način, npr. *Negdje u podsvijesti potamnijelo je ono vrijeme kad je pokušavao skupiti novac za to putovanje* (HIP) ili *Pogledom sam pošao u pravcu odakle je metak došao* (BHNLJ).

Belaj i Tanacković Faletar (2020: 311) relativne eksplicitno subordinirane klauze dijele na četiri skupine – relativne klauze u užem smislu, adverbijalne klauze, dopunsko-relativne klauze i korelacijske klauze. Ovu podjelu dalje razrađuju navodeći i to da postoje dva tipa složenih rečenica s korelacijskom klauzom – složene rečenice s korelacijskom klauzom supstitucijskog tipa i složene rečenice s korelacijskom klauzom nesupstitucijskog tipa. Oba ova tipa klauza dalje dijele na ne-vezničke i vezničke i to na osnovu ostvarivanja kataforičko-anaforičkog odnosa u distaktnom položaju među veznicima subordinirane klauze i antecedenta koji pripada glavnoj klauzi i/ili prema ostvarivanju kataforičko-anaforičkog odnosa unutar veznika pri čemu oba elementa u kontaktnom položaju tvore složeni korelacijski veznik. Na osnovu toga, predlažu podjelu na:

- ne-vezničke (distaktne) korelacijske klauze supstitucijskog tipa,
- vezničke (kontaktne) korelacijske klauze supstitucijskog tipa,
- ne-vezničke (distaktne) korelacijske klauze nesupstitucijskog tipa,
- vezničke (kontaktne) korelacijske klauze nesupstitucijskog tipa.

Potrebno je naglasiti da su Belaj i Tanacković Faletar (2020: 358) stava da relativnim klauzama pripadaju samo korelacijske klauze supstitucijskog tipa, stoga ih odvajaju od korelacijskih klauza nesupstitucijskog tipa koje ne tretiraju kao relativne klauze, a o čemu će biti govora u nastavku. Supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze dijele na postmodifikacijsko-dopunske (subjekatske, objekatske i predikatske) i na postmodifikacijsko-adverbijalne, dok supstitucijske vezničke korelacijske klauze dijele na dopunske i adverbijalne klauze te ih nazivaju i *determinacijskim vezničkokorelativnim klauzama*. Shematski prikaz (preuzet od Belaja i Tanackovića Faletara 2020: 311) naveden niže ima za cilj ilustraciju prethodno predstavljene podjele.

Shematski prikaz 1.

5.1. Korelacijske klauze supstitucijskog tipa u bosanskom jeziku

Na temelju teorijskih postulata Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara (2020), koji korelacijskim klauzama pristupaju detaljno i promatraju procese tokom kojih one nastaju, moguće je zaključiti da se korelacijske klauze supstitucijskog tipa uvode odnosnim zamjenicama (*koji, što, čiji*) i priložima kao supstitutivnim veznim sredstvima koja su u kataforičko-anaforičkom odnosu najčešće s medijalnim i distalnim demonstrativnim pokaznim zamjenicama, zamjениčkim pridjevima i priložima kao korelacijskim antecedentima.

Belaj i Tanacković Faletar (2020: 358) navode da kao korelacijska riječ često dolaze i univerzalni kvantifikatori *svi* i *svaki* kojima se upućuje na više pojmova ili jedan od njih, npr. *Neka dođu svi koji su pozvani* i *Neka dođe svaki koji je pozvan*. Univerzalni kvantifikatori *svi* i *svaki* mogu se javiti samostalno ili u kombinaciji s demonstrativom, npr. *Kako će živjeti svi oni koje je radnja hranila?* (HIP). Kada se jave u kombinaciji s demonstrativom, onda zajedno s njim čine korelativne strukture u kojima je demonstrativ fakultativnog karaktera, npr. *Kako će živjeti svi (oni) koje je radnja hranila?* ili *Karakovu pozornost privlači šutljivi Malik i pogleda ga, kao što ga pogledaju svi (oni) koji ga prvi put vide zbog čudesnog sjaja koji ga obavlja* (INU). Potrebno je spomenuti i to da su odnosne zamjenice *koji* i *što* u ovim strukturama obavezne, međusobno su zamjenjive, a da njihovim ispuštanjem rečenica postaje negramatična. Belaj i Tanacković Falter (2020: 358) navode i to da kao korelacijska riječ često dolazi i neodređena zamjenica *neki* u funkciji relativnog kvantifikatora ili neodređene zamjenice *nešto* i *neko*. To pojašnjavaju na primjerima *Došli su samo neki koji su pozvani; Napravi već jedanput nešto što će nas obradovati* i *Doći će netko koga poznaješ*. Potrebno je skrenuti pažnju na to da ovi tipovi korelativnih struktura nisu međusobno zamjenjivi kao što se vidi iz primjera: **Došli su samo nešto koji su pozvani; *Napravi već jedanput neki što će nas obradovati* i **Doći će nešto koga poznaješ*. Neodređene zamjenice *neki, nešto* i *neko* mogu doći u kombinaciji s demonstrativom, npr. *Došli su samo neki od onih koji su pozvani* pri čemu je demonstrativ ponovo fakultativnog karaktera – *Došli su samo neki (od onih) koji su pozvani*. Na osnovu navedenih tumačenja moguće je izvesti zaključak da je formula za realizaciju korelacijskih klauza supstitucijskog tipa sljedeća:

[kvantifikator + neodređena zamjenica + odnosna zamjenica] = korelacijska klauza supstitucijskog tipa

Pri analizi formule potrebno je naglasiti da je korelacija ostvariva (ali s nižim stepenom), te je rečenica gramatična ukoliko izostane kvantifikator ili neodređena zamjenica – *Reklo bi se da su otplovili svi oni što su slušali al-Hallada i Abu Saida, Reklo bi se da su otplovili oni što su slušali al-Hallada i Abu Saida* ili *Reklo bi se da su otplovili svi što su slušali al-Hallada i Abu Saida*. Izostanak odnosno zamjenice rezultira negramatičnim strukturama kao što je vidljivo u preoblici **Reklo bi se da su otplovili svi oni su slušali al-Hallada i Abu Saida*.

5.1.1. Supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze

Iako po nazivu ne-vezničke korelacijske klauze impliciraju to da unutar njihovog sastava nema veznika, prema Belaju i Tanackoviću Faletaru (2020: 359) njihovo ključno obilježje jeste distaktni položaj korelacijske riječi i veznika „u kojima demonstrativna ili priložna korelacijska riječ pripada glavnoj klauzi i funkcionira kao fokalni aktant (subjekt ili objekt) ili pak kao adverbijalni modifikator označava okolnost ili svojstvo (ako je u pitanju način ili količina)“. Nazivaju se ne-vezničkim upravo zato što glavna funkcija demonstrativne ili priložne korelacijske riječi nije povezivanje, već zamjena elemenata unutar rečenice, npr. *Onaj je prijatelj, koji je uvijek s tobom* ili *Onako hodaj, kako sam ti rekao*. Osim distaktnog položaja korelacijske riječi *onaj* i relativne zamjenice *koji*, u prvom primjeru *Onaj je prijatelj, koji je uvijek s tobom* evidentno je da demonstrativna riječ *onaj* pripada glavnoj klauzi te kao takva ima funkciju subjekta glavne klauze, što je i navedeno kao obilježje supstitucijskih ne-vezničkih korelacijskih klauza, dok relativna zamjenica *koji* zamjenjuje demonstrativ *onaj* i nema funkciju veznika. U drugom primjeru *Onako hodaj, kako sam ti rekao* priložna korelacijska riječ *onako* pripada glavnoj klauzi i ima funkciju adverbijalnog modifikatora koji označava način, dok priložna korelacijska riječ *kako* zamjenjuje demonstrativ *onako* i nema funkciju veznika. Supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze svakako obuhvataju široko područje unutar korelacijskih zavisnosloženih klauze, stoga se mogu podijeliti na postmodifikacijsko-dopunske (subjekatske, objekatske i predikatske) i postmodifikacijsko-adverbijalne klauze.

5. 1. 1. 1. Postmodifikacijsko-dopunske klauze

Semantički gledano, modifikacija se odnosi na način na koji se značenje osnovnih elemenata rečenice dodatno pojašnjava; stoga se postmodifikacijsko-dopunske klauze, jednostavno rečeno, mogu se definirati kao zavisne klauze koje služe za dodatno pojašnjavanje glavnih klauza ili nekih njihovih elemenata u kojima demonstrativ korespondira sa subjektom, predikatom i objektom. Budući da je njihova funkcija dopunjavanje značenja subjekta, predikata i objekta, one mogu biti subjekatske, objekatske i predikatske.

Belaj i Tanacković Faletar (2020: 360) to objašnjavaju ovako:

Postmodifikacijsko-dopunske klauze čine dakle prijelaznu kategoriju od jednoga do drugoga prototipa, a hoće li neka klauza biti interpretirana na jedan od tih triju načina, ovisi o stupnju implicitnosti, odnosno eksplicitnosti subjekta ili objekta glavne klauze. Ekspliciranje argumenata glavne klauze rezultira, razumije se, interpretacijom subordinirane relativne klauze kao postmodifikacijske, a kada oni ostanu implicitni, njihovu ulogu preuzima subordinirana klauza, tj. ona preuzima ulogu njihove eksplikacije funkcionirajući kao relacijski argument. Granični je slučaj u tom smislu "djelomična" eksplikacija argumenata glavne klauze supstantiviziranim demonstrativom i tada je riječ o međukategoriji postmodifikacijsko-dopunskih klauza.

Oni smatraju da se veza postmodifikacijskih klauza s dopunskim klauzama „potvrđuje kada se one suprotstave prototipnim postmodifikacijskim i prototipnim dopunskim klauzama“, npr. *Neka pristupe (oni) ljudi koji su pozvani*, dok su na suprotnom polu njihovi relativni dopunski parnjaci, odnosno subjekatske i objekatske relativne klauze, npr. *Neka pristupe koji su pozvani*.

Ključno obilježje u vezi s njima jeste da se u svim navedenim vrstama postmodifikacijsko-dopunskih klauza pojavljuju relativizatori *koji*, *ko*, *što* i *kakav*. Jahić, Halilović i Palić (2000: 422) navode da „odnosna (relativna) subjekatska klauza u složenoj rečenici ne zastupa subjekt već specifičnu odredbu subjekta (tj. atribut), koja je u datom kontekstu značenjski važnija od subjekta (koji je leksički prazan), te se stoga ona obavezno navodi“. U primjeru *Nikome ne čini štetu onaj ko vrši svoje pravo* (FMT), odnosno *Nikome ne čini štetu ko vrši svoje pravo* tumači se da se zavisnosložene rečenice formiraju naknadnim izostavljanjem subjekta, a ne njegovom zamjenom zavisnom klauzom. S druge strane, Jahić, Halilović i Palić (2000: 422)

navode da klauze koje se nazivaju predikatskim popunjavaju samo dio pozicije predikata i nose samo njegovo leksičko značenje. Kako u poziciji predikata mora biti glagol u ličnom glagolskom obliku kao nosilac njegova gramatičkog značenja (tj. predikativnost), tako se ova pozicija ne može popuniti zavisnom klauzom jer ona nema to svojstvo. Dakle, klauze koje se nazivaju predikatskim zapravo nisu klauze, nego leksičko jezgro imenskog predikata zbog nemogućnosti svojstva popunjavanja pozicije predikata zavisnom klauzom kao što je vidljivo u primjerima *On je za mene ostao kakav je bio* (INU) ili *Bio je kakvog ga znam* (INU).

5. 1. 1. 2. Postmodifikacijsko-adverbijalne klauze

U poređenju postmodifikacijsko-adverbijalnih klauza s prethodno spomenutim situacija je nešto drugačija. Naime, prema Belaju i Tanackoviću Faletaru (2020: 360) u okviru njih „demonstrativ korespondira s visokoshematičnim imeničkim sastavnicama adverbijalnih značenja mjesta, vremena, načina itd“. Dakle, za razliku od postmodifikacijsko-dopunskih klauza, koje su u funkciji dopunjavanja značenja subjekta, predikata i objekta, postmodifikacijsko-adverbijalne klauze služe za determinaciju imeničkih dijelova adverbijalnih dodataka. U tom slučaju postmodifikacijske klauze odnosile bi se na primjere kao što su *On je bio siguran da se njegova kuća nalazi na mjestu, tačno **na onom mjestu gdje se završava rep*** (HIP); *Divno, rekao je, a znao je koliko je to zaista divno, i to baš **u ovo vrijeme kada dolaze Milada i Vesna, kada se nadao, ali čemu zapravo, ali kome zapravo*** (FSP); *Uobičajen **način kako se vraćao svojoj kući, ženi i djeci*** (HIP). U kontekstu prethodnih navoda Belaja i Tanackovića Faletara, u prvom primjeru *On je bio siguran da se njegova kuća nalazi na mjestu, tačno **na onom mjestu gdje se završava rep*** riječ *gdje* korespondira s imeničkom sastavnicom *mjesto (na mjestu)* koja u kontekstu rečenice ima adverbijalno značenje mjesta, a koje je eksplicitno iskazano i u samoj riječi; samim time, zavisna klauza *gdje se završava* je u funkciji dopunjavanja značenja imeničkog dijela riječi *mjesto*. U drugom primjeru *Divno, rekao je, a znao je koliko je to zaista divno, i to baš **u ovo vrijeme kada dolaze Milada i Vesna, kada se nadao*** imenička sastavnica *vrijeme* čini korelativnu strukturu zajedno s leksemom *kada*. Unutar te korelativne strukture leksema *vrijeme* predstavlja imeničku sastavnicu s adverbijalnim značenjem vremena. Na osnovu ovog primjera može se zaključiti da klauze *kada dolaze Milada i Vesna* i *kada se nadao* predstavljaju postmodifikacijsko-adverbijalne klauze u kojima korelativna struktura služi za

determinaciju imeničkih dijelova adverbijalnih dodataka. Treća rečenica *Uobičajen način kako se vraćao svojoj kući, ženi i djeci* ilustrira to kako demonstrativ *kako* korespondira s imeničkom sastavnicom *način* (koja ima adverbijalno značenje načina) te klauzu *kako se vraćao svojoj kući, ženi i djeci* čini postmodifikacijsko-adverbijalnom klauzom. Da bi se ostvarila pojava korelativa unutar klauza čiji priložni veznik upućuje na adverbijalnu dopunu (mjesto, vremena, načina...), potrebno je ispuniti uslove koji se tiču pravila o poziciji samih korelativa. Pozicija u kojoj je realizacija spomenutog moguća jeste kao što je i navedeno u prethodnim primjerima, odnosno kada je zavisna klauza iza glavne. Ukoliko je zavisna klauza na prvom mjestu, kao npr. **Tačno na onom mjestu gdje se završava rep, on je bio siguran da se njegova kuća nalazi na mjestu* ili **I to baš u ovo vrijeme kada dolaze Milada i Vesna, kada se nadao, ali čemu zapravo, ali kome zapravo, divno, rekao je, a znao je koliko je to zaista divno.*

Osim toga, korelativi unutar klauza čiji priložni veznik upućuje na adverbijalnu dopunu mogu se javiti i onda kada se zavisna klauza nađe u položaju ispred upravne klauze. U konstruiranom primjeru *Nalazila se na onom mjestu gdje je ranije bila*, odnosno premetanjem zavisne klauze na mjesto glavne – *Gdje je ranije bila, nalazila se na onom mjestu* intenzitet korelacije slabi budući da su korelativi u tom slučaju u distaktnom položaju, što je razlika u odnosu na slučaj kada je zavisna klauza iza glavne jer su tada korelativi u kontaktnom položaju. Također, korelativi unutar klauza čiji veznik upućuje na adverbijalnu odredbu mogu se pojaviti u okolnostima pod kojima korelativ stoji na početku nadređene klauze, npr. *Na mjestu gdje se nalazila, ranije je bila.*

U skladu s raznovrsnošću adverbijalnih dopuna uz klauze u okviru kojih dolaze zabilježena je i raznovrsnost korelacijskih sredstava. Tako se razlikuju korelativi u funkciji adverbijalne dopune vremena, mjesta, uzroka, pogodbe, dopuštanja, posljedice i namjere te korelativi uz načinsko-poredbene klauze. U Oslo-korpusu pronađeni su i potvrđeni primjeri sljedećih korelativa: korelativi uz adverbijalne dopune vremena *dok-dotle, kad-onda/tada, čim-odmah*, uz adverbijalne dopune mjesta *gdje-tu, kamo-onamo, kamo-tamo* (za cilj), korelativi za označavanje krajnje prostorne granice *dokle-dotle, dokle-donde*, zatim korelativ uz adverbijalne dopune uzroka *pošto-zato*, onda korelativi uz adverbijalne dopune pogodbe *kada-onda* i *ako-onda*, uz adverbijalne dopune dopuštanja *iako-ipak* i *kad-ipak*, korelativi uz adverbijalne dopune posljedice *tako-da, toliko-da, suviše-da* i *previše-da*, potom uz adverbijalne dopune namjere *zato-da*, i korelativi uz načinsko-poredbene klauze *kako-tako, kao što-tako* i *koliko-toliko*. Primjeri za korelative koji dolaze uz adverbijalne dopune

vremena (*otkada-otada*), mjesta odnosno pravca (*kuda-tuda, kuda-ovuda*) te prostorne granice (*odakle-odande, odakle-odatle, odakle-onuda*), zatim uzroka (*budući da*), dopuštanja (*da- ipak*) i posljedice (*toliki-da*) nisu pronađeni i potvrđeni u Oslo-korpusu.

Među primjerima korelativa u funkciji adverbijalne dopune vremena koje smo pronašli u korpusu možemo izdvojiti sljedeće: *dok-dotle, kad-onda/tada, čim-odmah*, npr. **Dok** je gledao zaklopljene oči u zagrljaju iznemogle žene, **dotle** je osjećao ljubav (HIP); **Kad** djeca maturiraju, **onda** se nađu u teškoj situaciji (Ž21L); **Kada** više ne možeš svaljivati krivicu na druge zbog onoga što nisi, **tada** shvatiš da si i sam sebi nepotreban (FSP); **Čim** bi progovorio **odmah** se vidjelo da je i pokoju knjigu pročitao (AMG). Kao što se i može zaključiti na temelju primjera, korelativi u ovim strukturama stoje u distaktnom položaju i ostvaruju jači stepen korelacije, međutim mogu se naći i u kontaktnom položaju te biti u funkciji složenog veznika izuzev korelacijske strukture *dok-dotle* koju obilježava visoki stepen gramatikaliziranosti. Rečenica bi izgubila svoje značenje ukoliko bi korelacijske strukture došle u kontaktni položaj kao u primjeru **Gledao je zaklopljene oči u zagrljaju iznemogle žene dok dotle je osjećao ljubav*.

Osim navedenih korelativa pronađeni su i oni u funkciji adverbijalne dopune mjesta kao što su *gdje-tu* (za mjesto), npr. **Gdje** se objesio gubavac, **tu** je prelazio rječicu (RHP); *kamo-onamo, kamo-tamo* (za cilj), npr. **Tamo** na posljednim tačkama, **kamo** oko nije moglo dalje prodrijeti, *titrala je bijela maglica u sunčanom sjaju* (BHAM), odnosno **Kamo** oko nije moglo dalje prodrijeti, **tamo** na posljednim tačkama *titrala je bijela maglica u sunčanom sjaju* također obilježava distaktni položaj, s tim što oni nisu obilježeni visokim stepenom gramatikalizacije pa mogu tvoriti i niži stepen korelacije u kontaktnom položaju. Isto je i s korelativima za označavanje krajnje prostorne granice. Na primjeru *Jasno je da sve nije trebalo da stigne dotle dokle je stiglo* (SV), odnosno **Dokle** je stiglo, **dotle** je jasno da sve nije trebalo da stigne uočljivo je da su moguća oba tipa korelacije.

Pronađeni korelativ *pošto-zato* u funkciji adverbijalne dopune uzroka obilježen je visokim stepenom gramatikaliziranosti, npr. **Zato** ga Dubrovčani 1457., **pošto** je pripojio turske enklave u Bosni njihovim posjedima na jugu, *smatraju "pravim gospodarom Bosne"* (SV), što dovodi do zaključka da ni ova struktura ne podliježe kontaktnoj korelaciji.

Na temelju analize korelativa u funkciji adverbijalne dopune pogodbe *kada-onda*, npr. **Kada**, *ako Bog da, živi i zdravi pređemo pistu i dođemo u Dobrinju* – **onda** svako za sebe (KNI) i *ako-onda* – **Ako** misliš na bistrinu, razum, **onda** malo bogatijih ima (BHNLJ) došlo se do zaključka da ove strukture ne mogu stajati i u kontaktnoj i u distaktnoj poziciji. To je vidljivo

iz navedenih primjera budući da dovođenjem navedenih korelativnih struktura u kontakti položaj, dolazi do negramatične konstrukcije, npr. **Misliš na bistrinu ako onda malo bogatijih ima*. Isto vrijedi i za korelative uz adverbijalne dopune dopuštanja, npr. *Čovjek, iako je savršenstvo prirode, savršenstvo Boga, ipak griješi* (BHNLJ) ili *Nisam znao šta su ona dvojica zaključila, nisam ni mogao, kako ću znati kad nisam bio s njima i kad ih nisam slušao, a ipak sam se sav zgrčio i preznojio* (KDŽI), odnosno **Čovjek je savršenstvo prirode iako ipak griješi*.

Također, istraživanje je dovelo i do korelativa u funkciji adverbijalne dopune posljedice. Uočeni su primjeri poput *tako-da*, npr. *Ali su među nama tako jako da smo ih kožom osjećali i upijali* (KDŽI), odnosno *Tako jako su među nama da smo ih kožom osjećali i upijali; toliko-da: Otad se dogodilo toliko stvari da se čovjek bojao na njih i misliti* (HIP), odnosno *Toliko se stvari otad dogodilo da se čovjek bojao na njih i misliti; takav-da: Boru je savladao takav mahnit strah da je rođaka počeo preklinjati da mu dozvoli da ostane još malo* (ŠML), odnosno *Takav mahnit strah savladao je Boru da je rođaka počeo preklinjati da mu dozvoli da ostane još malo*. Uprkos sličnostima s prethodno navedenim korelacijskim strukturama poput *tamo-kamo* i sl., posljedični veznik *tako da* se znatno razlikuje od njih u stepenu gramatikalizacije. Palić (2010: 57) navodi da je veznik *tako da* u potpunosti gramatikaliziran i nerazdruživ, što nije slučaj s konstrukcijama *onaj-koji*, *tamo-kamo* gdje gramatikalizacija nije ista i u okviru kojih je razdruživanje moguće. To se ponajbolje uočava na primjeru *Mislim da je imala neku "mrlju" u prošlosti, vanbračno dijete, što li, tako da je zbog pritiska prekinuo tu vezu* (BHNLJ), odnosno **Tako mislim da je imala neku "mrlju" u prošlosti, vanbračno dijete, što li, da zbog pritiska prekinuo tu vezu*. Zbog izraženog visokog stepena gramatikalizacije razdruživanje ovog veznika rezultira gubitkom svojstva posljedice. S druge strane, da stepen gramatikalizacije u primjeru s korelacijskom strukturom *tamo-kamo* nije visok te da je razdruživanje moguće, potvrđuje i primjer *Nisu mogli da stignu tamo kamo ih je gonila profesionalna radoznalost* (PMSR), odnosno *Tamo nisu mogli da stignu, kamo ih je gonila profesionalna radoznalost*. Uz primjere *Ona je to učinila tako dobro da smo svi zadovoljni* i *Ona je to učinila tako da smo svi zadovoljni* Pranjković (2001: 38) objašnjava da se i u prvom i u drugom slučaju radi o korelativnosti s tim što ona nije jednakog tipa. U prvom slučaju element *tako* intenzificira prilog *dobro*, a u drugom je taj element semantički prazniji. Iz tog razloga Pranjković je stava da je opravdano govoriti o riječi *tako* kao dijelu veznika odnosno složenog vezničkog izraza *onda* kada korelacijske konstrukcije nisu kataforičko-anaforički uvjetovane. Kao korelativi uz adverbijalne dopune posljedice javljaju se i prilozi *suviše* (*suviše-da*) i *previše* (*previše-da*) ukoliko se nađu u nadređenoj klauzi u

kojoj se uz upotrebu potencijala prvog iznosi negirana posljedica, npr. *Imali su **suviše** nježne ruke **da** bi izgledali kao trgovci stokom* (FSP).

Potrebno je napomenuti i da je pronađen korelativ *zato-da* u funkciji adverbijalne dopune namjere. Obilježen je i kontaktnim i distaktnim položajem. U primjeru s kontaktnim položajem korelativa, npr. *Platani sa desne i lijeve strane aleje kao da su rasli samo **zato da** bi se njihove grane zagrlile na sredini, u visini i zajedno nastavile put ka nebu* (IJB) očituje se slabiji stepen korelacije, dok u slučaju korelativa u distaktnom položaju, kao npr. ***Zato** su platani sa desne i lijeve strane aleje rasli **da** bi se grane zagrlile na sredini, u visini i zajedno nastavile put ka nebu* stepen korelacije je jači.

Naposljetku, korelativi uz načinsko-poredbene klauze kao što su *kako-tako*, *kao što-tako* i *koliko-toliko* obilježava distaktni položaj veznika i jači stepen korelacije budući da njihovo pozicioniranje u kontaktni položaj rezultira negramatičnošću rečenice. To se vidi iz sljedećih primjera: ***Kako** u ljubavi i u braku nema ništa do li slijepa sreće, **tako** ni Lina nije vjerovala u svoja uvjerenja* (BHAM), odnosno **U ljubavi i u braku nema ništa do li slijepa sreće **kako tako** ni Lina nije vjerovala u svoja uvjerenja; **Kao što** sidro vezuje brod **tako** i taj pupčanik ostaje u izvjesnom smislu nekakva metafizička veza* (BHNLI), odnosno **Sidro vezuje brod **kao što tako** i taj pupčanik ostaje u izvjesnom smislu nekakva metafizička veza; **Koliko** je njeno izopačenje sablašnjivo, **toliko** je i čitljivo* (INU), odnosno **Njeno izopačenje je sablašnjivo **koliko toliko** je i čitljivo*.

Dakle, korelativi koji se mogu naći isključivo u kontaktnom položaju jesu korelativi uz adverbijalne dopune posljedice s veznikom *tako da*. Korelative uz adverbijalne dopune vremena (izuzev veznika *dok-dotle* koji stoji u kontaktnom položaju), adverbijalne dopune uzroka *pošto-zato*, zatim korelative uz adverbijalne dopune pogodbe i dopuštanja te korelative uz načinsko-poredbene klauze obilježava distaktni položaj veznika. Korelativi uz adverbijalne dopune mjesta i uz adverbijalne dopune namjere (*zato-da*) obilježeni su i kontaktnim i distaktnim položajem.

Korelativi koji se javljaju uz klauze s adverbijalnom dopunom nalaze se unutar nadređene klauze onda kada se zavisna klauza javi ispred glavne (***Kad** oksidiše, **onda** dobije finu patinu starine*) ili kada korelativ stoji na početku glavne rečenice kao što je vidljivo u primjeru ***Onda** dobije finu patinu starine, **kad** oksidiše*.

Prema Mrazović i Vukadinović (1990: 549) one klauze koje nemaju korelativ u nadređenoj klauzi jesu načinsko-restriktivne, načinsko-komitativne (s izraženim suprotnim, alternativnim i značenjem nedostajućih okolnosti) kao i odnosno proširujuće koje se uvode zamjenicom *što* ili upitnim prilogom *kako*. Kako bismo pojasnili odnose korelacijskih zavisnosloženih klauza s navedenim načinsko-restriktivnim, načinsko-komitativnim i odnosno proširujućim klauzama, slijede tumačenja koja će pokazati izostanak korelativa u nadređenoj klauzi budući da su klauze koje navode Mrazović i Vukadinović one koje zapravo i nemaju korelativ u nadređenoj klauzi. Ono što je potrebno spomenuti jeste da izostanak korelativa u nadređenoj klauzi u ovom kontekstu rezultira pojavom leksema koje ostvaruju korelaciju, ali na semantičkom nivou. U primjeru *Umjesto da se stanje smiri, štrajk zaposlenih poprimio nove dimenzije* koji služi za izražavanje alternativne okolnosti vidljivo je da korelativ ne može stajati u upravnoj klauzi budući da bi takva upotreba rezultirala negramatičnošću rečenice – **Umjesto da je štrajk zaposlenih poprimio nove dimenzije, stanje se smiri*. Prema Mrazović i Vukadinović (1990: 547) načinsko-restriktivnim rečenicama iznosi se ograničavajući uslov ili okolnost pod kojima se ostvaruje radnja nadređene rečenice *On može biti priznat od drugog naroda samo ako uistinu svoju umjetnost izvede do njegove najsustastvenije biti i do najviših vrhunaca* (KDŽD). Kako je i prethodno spomenuto, ni u ovim tipovima rečenica korelativ ne dolazi u glavnoj klauzi zbog toga što bi u tom slučaju rečenica izgubila svoju gramatičnost i značenje kakvo ima prethodno navedeni primjer, npr. *Samo on može biti priznat od drugog naroda, ako uistinu svoju umjetnost izvede do njegove najsustastvenije biti i do najviših vrhunaca*. U tom slučaju sugerira se na to da *Jedino on može biti priznat, ako svoju umjetnost izvede do vrhunaca*. Takvo značenje drukčije je od navedenog koje upućuje na to da *On može biti priznat* ako ispuni određeni uvjet odnosno *samo ako uistinu svoju umjetnost izvede do njegove najsustastvenije biti i do najviših vrhunaca*.

5.1.2. Supstitucijske vezničke korelacijske klauze

Belaj i Tanacković Faletar (2020: 360) smatraju da nasuprot opisanim konstrukcijama s distaktnim položajem veznika struktura korelacijskih zavisnosloženih rečenica mijenja se kada se korelacijska riječ nađe u kontaktnom položaju s vezničkim sredstvom i tada se korelacija ostvaruje između istih elemenata gdje tvori složeni veznik koji pripada subordiniranoj klauzi. U tom slučaju radi se o supstitucijskim vezničkim korelativnim

klauzama s dopunskom klauzom. Njima se smatraju sljedeće rečenice: *Čak i pod uvjetom da je sušta suprotnost od onoga koga sam u svojoj mašti stvorila i ljubila više od života* (BHNLJ); *Moram da radim i ono što neću* (FSP); *Nadam se da će ova naša mučka ogovaranja saznati samo oni koji treba da saznaju* (FSP); *Prorezan je bio san, otrcana zelena pidžama i na kraju i sam čovjek, onaj koji je istog trena iščeznuo iz svog stana i našao se na Korzu, u drvoredu drevnih platana* (HIP); *I da su tu Egipćani, Babilonci, Grci, Rimljani, Hebreji i Arapi, kao i svi oni što su se pojavili potom, toliko isprepleteni da se može govoriti o jednom moru* (HIP); *To je onaj što je maločas kazao dva para* (FMT); *Nikad ničim nijesu dotakli se samih sebe i onoga što ih je vezalo* (BHAM); *Krstače, spomenici, mermer, hladan kamen i uvelo cvijeće za one što su ga donijeli* (FSP); *Bila je ista onakva kakvu ju je još iz najranijih godina djetinjstva pamtila* (BHNLJ); *Voljet će ga i curice koje vole crne, a i one koje vole zelene oči* (BHNLJ). U ovim tipovima klauza korelativi imaju funkciju zamjene ili supstitucije, npr. unutar struktura kao što su *onaj koji* ili *neki koji* korelativ *onaj* mijenja specifične elemente u rečenici ili se referira na njih; supstitucija je moguća i ne rezultira negramatičnim konstrukcijama, što se vidi i na sljedećim primjerima:

- *Čak i pod uvjetom da je sušta suprotnost od onoga koga sam u svojoj mašti stvorila i ljubila više od života / Sušta je suprotnost od onoga / Onoga sam u svojoj mašti stvorila i ljubila više od života;*
- *Moram da radim i ono što neću / Moram da radim ono / Ono neću;*
- *Nadam se da će ova naša mučka ogovaranja saznati samo oni koji treba da saznaju / Nadam se da će ova naša mučka ogovaranja saznati samo oni / Oni treba da saznaju;*
- *Prorezan je bio san, otrcana zelena pidžama i na kraju i sam čovjek, onaj koji je istog trena iščeznuo iz svog stana i našao se na Korzu, u drvoredu drevnih platana / Prorezan je bio san, otrcana zelena pidžama i na kraju i sam čovjek, onaj / Prorezan je bio san, otrcana zelena pidžama i na kraju i onaj / Onaj je istog trena iščeznuo iz svog stana i našao se na Korzu, u drvoredu drevnih platana;*
- *I da su tu Egipćani, Babilonci, Grci, Rimljani, Hebreji i Arapi, kao i svi oni što su se pojavili potom, toliko isprepleteni da se može govoriti o jednom moru / I da su tu Egipćani, Babilonci, Grci, Rimljani, Hebreji i Arapi, kao i svi oni / Oni su se pojavili potom, toliko isprepleteni da se može govoriti o jednom moru;*
- *To je onaj što je maločas kazao dva para / To je onaj / Onaj je maločas kazao dva para;*

- *Nikad ničim nijesu dotakli se samih sebe i **onoga što** ih je vezalo / Nikad ničim nijesu dotakli se samih sebe i **onoga** / **Ono** ih je vezalo;*
- *Krstače, spomenici, mermer, hladan kamen i uvelo cvijeće za **one što** su ga donijeli / Krstače, spomenici, mermer, hladan kamen i uvelo cvijeće za **one** / **Oni** su ga donijeli;*
- *Bila je ista **onakva kakvu** ju je još iz najranijih godina djetinjstva pamtila / Bila je ista **onakva** / **Onakvu** ju je još iz najranijih godina djetinjstva pamtila;*
- *Voljet će ga i curice **koje** vole crne, a i **one koje** vole zelene oči / Voljet će ga **one** / **One** vole zelene oči.*

Dakle, pored dopunskih klauza koje smo pronašli u korpusu, supstitucijske vezničke korelacijske klauze dijele se i na one u funkciji adverbijalne odredbe. Primjeri za supstitucijske vezničke korelacijske klauze s adverbijalnom odredbom u bosanskom jeziku su:

- *I onda kao da vadi pištolje, povukao je obje ruke, gađa na suprotnu stranu ulice, **tamo gdje** je Vera stajala (FSP);*
- *Osjetila je i **onda kada** je on otišao s Ilidže (BHAM);*
- *A ona bi volila tamo doći i **onako kako** sad vidi ići nogom po mehkoj kao pamuk magli (BHAM);*
- *Nisu znali da li će ova noć koja dolazi biti potrošena **onako kao što** se troši novac (FSP);*
- *Živio skromno, štedljivo i uštedio taman **toliko koliko** je bilo potrebno uplatiti pokopnom društvu kad je odlazio na svoj posljednji put (BHNLJ).*

Ovaj tip klauza karakteriziraju korelativne strukture unutar kojih se pojavljuje sastavnica sa značenjem mjesta (*gdje*), vremena (*kada*), načina (*kako, kao što*) i količine (*koliko*) te za njih vrijedi svojstvo međusobne zamjene elemenata, što se očituje u sljedećim primjerima:

- *I onda kao da vadi pištolje, povukao je obje ruke, gađa na suprotnu stranu ulice, **tamo gdje** je Vera stajala / Povukao je obje ruke, gađa na suprotnu stranu ulice, **tamo** / **Tamo** je Vera stajala;*
- *Osjetila je i **onda kada** je on otišao s Ilidže / **Onda** je osjetila / **Onda** je on otišao s Ilidže;*
- *A ona bi volila tamo doći i **onako kako** sad vidi ići nogom po mehkoj kao pamuk magli / A ona bi voljela tamo doći i **onako** / **Onako** sad vidi ići nogom po mehkoj kao pamuk magli;*

- *Nisu znali da li će ova noć koja dolazi biti potrošena **onako kao što** se troši novac / Nisu znali da li će ova noć koja dolazi biti potrošena **onako** / **Onako** se troši novac;*
- *Živio skromno, štedljivo i uštedio taman **toliko koliko** je bilo potrebno uplatiti pokopnom društvu kad je odlazio na svoj posljednji put / Živio skromno, štedljivo i uštedio taman **toliko** / **Toliko** je bilo potrebno uplatiti pokopnom društvu kad je odlazio na svoj posljednji put.*

5.2. Korelacijske klauze nesupstitucijskog tipa

Kao i korelacijske klauze supstitucijskog tipa, nesupstitucijske korelacijske klauze također se mogu podijeliti na ne-vezničke i vezničke, no, kako je već prethodno spomenuto, ne pripadaju kategoriji relativnih klauza iz razloga što veznici u ovim tipovima klauza nemaju zamjenjivačku ulogu. Onda kada se korelativima ne može uspostaviti zamjena poput one u primjeru korelacijskih klauza supstitucijskog tipa (*A šutjeli su, **oni koji** ostadoše* (FSP) odnosno *Oni su šutjeli. Oni ostadoše*), dolazi do promjene značenja, što se vidi i na sljedećim primjerima nesupstitucijskih vezničkih i ne-vezničkih adverbijalnih korelacijskih klauza: ***Zato** sam izgubio vezira **jer** sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost* (KDŽI); ***Ako** se u deset, u dvadeset godina, i dogodi neka zavjera, **tada** ćemo gledati šta ćemo s njom* (KDŽI). Ukoliko bi se nastojala uspostaviti zamjena poput one u supstitucijskim klauzama, to bi rezultiralo promjenom u značenju klauza, npr. *Zato sam izgubio vezira. Zato sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost* ili *Tada se dogodi neka zavjera. Tada ćemo gledati šta ćemo s njom*.

Budući da nesupstitucijske klauze nemaju zamjenjivačku ulogu kako je prethodno i spomenuto, korelativi koji stoje u distaktnom položaju ostvaruju jaču korelaciju. U slučaju premetanja tih korelativa u kontaktni položaj ostvarila bi se slabija korelacija, ali značenje bi ostalo isto u svim rečenicama s navedenim korelativima izuzev rečenice s korelativom *ako-tada*, npr. *Izgubio sam vezira **zato jer** sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost; Upisao je kurs **zato da** bi mogao izučavati jezik; Teško idem tamo **zbog toga što** ne mogu prihvatiti istinu; Čine zlo **time što** rade i Odlučili su **tako što** su dugo razgovarali o tome*. Ovakve strukture s korelativima u kontaktnom položaju koji nemaju zamjenjivačku ulogu Belaj i Tanacković Falter nazivaju nesupstitucijskim vezničkim adverbijalnim korelacijskim klauzama. Izuzetak je korelativ *ako-tada* (***Ako** se u deset, u dvadeset godina, i*

dogodi neka zavjera, tada ćemo gledati šta ćemo s njom) koji se nalazi u distaktnom položaju. Struktura unutar koje bi ovaj korelativ stupio u kontaktni položaj rezultirala bi negramatičnom konstrukcijom, npr. **U deset, u dvadeset godina neka zavjera se dogodi ako tada ćemo gledati šta ćemo s njom* ili **Gledat ćemo šta ćemo s njom ako tada se u deset, u dvadeset godina, i dogodi neka zavjera*.

Naime, veznici u nesupstitucijskim klauzama ne mijenjaju svojstva na način na koji se to događa u supstitucijskim klauzama budući da unutar njih veznici ne preuzimaju funkciju zamjene. Svaki pokušaj zamjene poput one u supstitucijskim klauzama rezultirao bi negramatičnim konstrukcijama. To se vidi iz sljedećih primjera:

- *Izgubio sam vezira zato jer sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost / Zato sam izgubio vezira jer sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost / Zato sam izgubio vezira / *Zato sam upoznao mnogo jači strah i mnogo snažniju ovisnost;*
- *Zbog toga teško idem tamo, što ne mogu prihvatiti istinu / Zbog toga teško idem tamo / *Zbog toga ne mogu prihvatiti istinu;*
- *Zato je upisao kurs da bi mogao izučavati jezik / Zato je upisao kurs / *Zato bi mogao izučavati jezik;*
- *Time čine zlo što rade / Time čine zlo / *Time rade;*
- *Tako su odlučili što su dugo razgovarali o tome / Tako su odlučili / *Tako su dugo razgovarali o tome.*

Posljedica nemogućnosti međusobne zamjene elemenata jeste izostanak primarnog značenja. Semantički gledano, elementi se međusobno u nesupstitucijskim klauzama ne mogu zamijeniti kao u supstitucijskim zato što u nesupstitucijskim klauzama veznici služe za povezivanje cijelih klauza, a ne njihovih dijelova.

7. Zaključak

Na osnovu prethodnih poglavlja koja su obuhvatila istraživanje korelacijskih zavisnosloženih rečenica u bosanskom jeziku može se zaključiti da navedena tematika nije čest predmet lingvističkih istraživanja. Rad je koncipiran na pregledu historijata naučnih pristupa temi korelacijskih zavisnosloženih rečenica. Na temelju toga proizišla je teorijsko-metodološka osnova rada zasnovana na lingvističkom pristupu Belaja i Tanackovića Faletara (2020), koji je preuzet i usvojen. Zaključak proizlazi na temelju analize reprezentativnih primjera koji su nastojali potkrijepiti teorijsku podlogu rada.

Na osnovu svega navedenog korelacija se može definirati kao uzajamni odnos dviju riječi koje su povezane međusobno kataforičko-anaforičkim relacijama unutar kojih jedan dio vezničkog sredstva pretpostavlja drugi. Osim toga, u radu je predstavljena i složena podjela rečenica s korelacijskim klauzama. Belaj i Tanacković Faletar korelacijske klauze dijele na dva osnovna tipa – supstitucijske i nesupstitucijske. Oba ova tipa klauza, prema prisustvu veznika unutar njihovog sastava, dijele na ne-vezničke i vezničke. Prema njihovom mišljenju korelacijske klauze supstitucijskog tipa mogu biti postmodifikacijske, dopunske (subjekatske, objekatske i predikatske) i adverbijalne. Supstitucijske ne-vezničke korelacijske klauze dijele na postmodifikacijsko-dopunske (subjekatske, predikatske i objekatske) te postmodifikacijsko-adverbijalne. Reprezentativni primjeri rečenica pronađenih u Oslo-korpusu potkrijepili su podjelu korelacijskih zavisnosloženih rečenica Belaja i Tanackovića Faletara (2020) na tipove. Analiza pronađenih primjera dovela je do ključnih obilježja korelacijskih zavisnosloženih rečenica u bosanskom jeziku. Osim spomenutog kataforičko-anaforičkog odnosa, kao obilježje korelacijskih klauza uočena je distaktnost i kontaktnost korelacijskih elemenata unutar rečenice te izraženost determinatorske funkcije demonstrativne korelacijske riječi unutar složenog veznika. Pretraživanjem Oslo-korpusa potvrđene su obje vrste korelacijskih klauza. Izuzetak u analizi predstavljaju primjeri za korelative u funkciji adverbijalne dopune vremena (*otkada-otada*), mjesta odnosno pravca (*kuda-tuda, kuda-ovuda*) te prostorne granice (*odakle-odande, odakle-odatle, odakle-onuda*), zatim uzroka (*budući da*), dopuštanja (*da-ipak*) i posljedice (*toliki-da*). Pretraživanjem Oslo-korpusa nije potvrđeno prisustvo primjera koji ilustriraju korelative u navedenim funkcijama. Pretpostavka je da je razlog tome ograničeno pretraživanje samog korpusa i nedostatak uvida u cjelokupnu građu budući da, kako je i u uvodu navedeno, Oslo-korpus sadrži tekstove koji predstavljaju otprilike tri četvrtine knjiga u kojima su objavljeni.

Analiza reprezentativnih primjera dovela je i do podataka o učestalosti upotrebe pojedinih korelacijskih struktura. Prema tome, proizlazi zaključak da su u korpusu najčešće sljedeće korelacijske strukture: *tako kako, onako kako, takav kakav, onoliko koliko, koliko toliko, onda kada, onaj koji, onaj ko, ona koja, svi koji, neko ko, to što, nešto što, oni što, ono što, svi što*. Primjeri za ove strukture navedeni su u prethodnim poglavljima. Ono što je posebno potrebno naglasiti u vezi s njima jeste da se unutar korpusa uglavnom javljaju u primjerima koji ilustriraju korelaciju u kojoj elementi stoje u kontaktnom položaju. Upravo taj tip korelacije je tokom ovog istraživanja tretiran kao tip unutar kojeg elementi tvore složeni veznik rečenica s korelacijskim klauzama.

8. Izvori

Oslo-korpus, dostupno na: <https://tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>

Ajanović, Midhat (1997): *Goeteborg*, Göteborg (AMG)

Bazdulj-Hubijar, Nura (1994): *Ljubav je sibirbaz, babo*, Svjetlost, Sarajevo (BHNLJ)

Bjelevac Hifzi, Abdurezak (1996): *Minka*, KDB IP „Preporod“, Sarajevo (BHAM) (1995), ur. SEVDI Salih Trbonja, br. 4, Islamski centar Mostar, Mostar (EVL)

Horozović, Irfan (1994): *Prognani grad*, „Aktant“ d. o. o., izdanja Antibarbarus, biblioteka „Electa“, Zagreb (HIP)

Fehimović, Mirza (1996): *To jest žizni njet*, Bosanska knjiga, Sarajevo (FMT)

Fetahagić, Sead (1996): *Poljubi pa ostavi*, Bosanska knjiga, Sarajevo (FSP)

Ibrišimović, Nedžad (1996): *Ugursuz*, KDB, IP „Preporod“, Sarajevo (INU)

Ibrišimović, Nedžad (1996): *Ruhani i šejtani inspiracija*, Bosanska knjiga, Sarajevo (INR)

Imamović, Jasmin (1996): *Besmrtni jeleni*, Radio Kameleon Tuzla i Bosanska biblioteka Klagenfurt/Celovec, Austrija (IJB)

Karahasan, Dževad (1994): *Istočni diwan*, Bosanska biblioteka, Klagenfurt (KDŽI)

Karahasan, Dževad (1995): *Dnevnik selidbe*, Durieux, Zagreb (KDŽD)

Kurspahić, Nermina (1995): *Iščezavanje plavih jahača*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo (KNI)

Muradbegović, Ahmed (1996): *Haremske novele*, KDB, IP „Preporod“, Sarajevo (MAH)

Prstojević, Miroslav (1993): *Sarajevo – ranjeni grad*, DAG GRAFIKA PP IDEJA, Sarajevo (PMSR)

Ramadan, Hajrudin (1996): *Priče od kiše*, Bosanska knjiga, Sarajevo (RHP)

Sokolović, Džemal (1995): *Nacija protiv naroda*, Sypress forlag Oslo (SDŽN)

Svijet (1997), br. 66, Oslobođenje International, Ljubljana (SV)

Šunjić, Marsela (1995): *Laku noć, grade*, Naklada autora, Mostar (ŠML)

Žena21 (1997), Humanitarno udruženje građana „ŽENA 21“, Sarajevo (Ž21L)

9. Literatura

Barić, Eugenija – Lončarić, Mijo – Malić, Dragica – Pavešić, Slavko – Peti, Mirko – Zečević, Vesna – Znika, Marija (1995): *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Belaj, Branimir – Tanacković Faletar, Goran (2020): *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća. Sintaksa složene rečenice*, Disput, Zagreb.

Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Katičić, Radoslav (1994): „Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i „restriktivnosti“ odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku“, *Jezik*, Zagreb Hrvatsko filološko društvo, 41, br. 3, 65–96, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/366870>.

Katičić, Radoslav (2002): *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, III, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Kordić, Snježana (1993): „Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku“, *Croatica*, Zagreb, 37/ 38/ 39, 151–166.

Kordić, Snježana (1995): *Relativna rečenica*, Matica hrvatska, Zagreb.

Kovačević, Miloš (1988): „O složenim rečenicama s uzročnom relativnom klauzom“, Institut za srpskohrvatski jezik, XLIV, Beograd, str. 45–47

Matas Ivanković, Ivana (2002): „Drukčiji pogled na sintaksu“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, 365–416, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/102741>, pristupljeno 20. 4. 2024.

Mrazović, Pavica – Vukadinović, Zora (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Novi Sad.

Palić, Ismail (2007): *Sintaksa i semantika načina*, Naučna biblioteka „Slovo“, Sarajevo.

Palić, Ismail (2010): „Sintaksa malih riječi Ive Pranjkovića“, *Jezična skladanja*, Zagreb, 53–63.

Pranjković, Ivo (1999): „Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku“, „Die grammatischen Korrelationen“, Graz, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 331–336.

Pranjković, Ivo (2001): *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2005): *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Tošović, Branko (2001): *Korelaciona sintaksa*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz.

Tošović, Branko (2006): „Korelacijska terminologija“, *Filologija*, Zagreb, 46–47, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/35039>

Vukojević, Luka (1993): „Korelativne posljedične strukture s veznikom te“, *Rasprave „ZHJ“* Zagreb, 19/1, 417–441.